

Православ'я на Рівненщині у 60-х – середина 80-х років ХХ ст.

Висвітлено історію православної церкви у регіоні. Показано політику місцевої влади до православної церкви. Проаналізовано соціально-демографічний статус священнослужителів, фінансово-господарську діяльність православних парафій, міжконфесійні зв'язки, історію храмів. Крім того, досліджено релігійну обрядовість населення, а також форми протесту на захист православної церкви.

Ключові слова: Рівненщина, релігія, РПЦ, духівництво, обрядовість, храм, антирелігійна політика, уповноважений області у справах релігії

За умови антирелігійної політики та атеїстичної пропаганди православна церква у період «хрущовської відлиги» та «застою» у СРСР продовжувала своє функціонування та не припинила свій вплив на населення. Дане дослідження доповнить вивчення історії православної церкви в радянський період, досліджень релігійності населення та державно-церковних відносин. Крім того, регіональне дослідження допоможе фактично та найбільш достовірно розкрити становище православної церкви вказаного періоду.

Вивченням історією православ'я крізь призму державно-церковних відносин в другій половині ХХ ст. в УРСР займались досить відомі дослідники та науковці, такі як П. Бондарчук [2,3], А. Моренчук [26], В. Пащенко [27] та ін. Щодо дослідження релігійного життя окремих регіонів УРСР у даний період, варто відзначити праці І. Андрухів [1], С. Яремчука [42]. Дослідженнями історії православ'я на Волині у ХХ ст. займались В. Борщевич [4] та В. Рожко [31]. Залишається актуальним висвітлення історії православних парафій та релігійності населення Рівненщини за умов проведення місцевої політики у сфері релігії партійними та радянськими органами у зазначений період.

Основними завданнями даного дослідження є: розкрити статус православної церкви у регіоні та її вплив на населення, показати основні напрямки антицерковної політики на місцевому рівні, проаналізувати фінансово-господарську діяльність парафій, визначити рівень та поширення

обрядовості населення, показати історію православних храмів, розкрити міжконфесійні відносини.

Уповноважений Ради у справах релігійних культів по Рівненській області часто у своїх звітах аналізував складність релігійної обстановки в області. Так, наприклад, в 70-х рр. в області було: майже 300 зареєстрованих парафій російської православної церкви (далі РПЦ), близько 120 громад євангельських християн-баптистів (далі ЄХБ), більше десятка нелегальних громад п'ятидесятників, 10 громад баптистів, що підтримували сформовану з 1965 р. Раду Церков ЄХБ (далі РЦ ЄХБ), також були віруючі адвентистів сьомого дня, єгови́сти, римо-католики, послідовники Лонтія Грицани.

Станом на 1 січня 1960 р у Рівненській області було 396 всього діючих церков РПЦ, з них 29 у містах та смт, 366 у сільській місцевості. Крім того, 357 типових церков та 38 молитовних будинків [8,арк.13].

Православна церква безумовно відігравала важливу роль у релігійному житті населення Рівненщини і навіть всієї республіки. У річному звіті Ради у справах релігій при РМ УРСР зазначено, що в 1966 р. кількість фактично діючих парафій РПЦ в УРСР становила 4531, зокрема у Рівненській області 293, це майже 6,5%. Зареєстрованих православних служителів було 5543 чол. по УРСР, з них 472 у Рівненській області (8,5%) [33,арк.8-9]. У 1972 р. число фактично зареєстрованих парафій РПЦ у республіці вже становило 4382, з них у Рівненській області 293, тобто 6,7% [34,арк.4]. В кінці 70-х рр. в області було 286 парафій РПЦ. Варто зазначити, що на Рівненщині протягом досліджуваного періоду функціонував Корецький жіночий монастир, один із дев'яти діючих монастирів в УРСР.

За даними архієпископа на початку 1960 р. в Рівненській області було 296 основних парафій та 102 обслуговуючих парафії, тобто без постійного священослужителя [9,арк.10]. У лютому 1960 р. уповноважений у справах РПЦ у Рівненській області П.Дубовик надіслав до вищестоящих рад та Рівненський обком партії список церковних громад, які підлягали скороченню і зняттю з реєстрації, із числа обслуговуючих сусідніми священиками в порядку

сумісництва, періодично вакантних (незамічених священиками) та розташованих на близькій відстані одна від одної. Ці 102 парафії за списком були погоджені за словами уповноваженого із архієпископом Волинсько-Рівненської єпархії Панкратієм, якій мав зробити розпорядження благочинним і церковним общинам цих парафій про об'єднання їх із сусідніми діючими парафіями та тих, що мають постійних священиків, а також про передачу ключів від церков місцевим Радам. За планами уповноваженого протягом 2-3 місяців 1960 р. потрібно було скоротити 95 парафій, не враховуючи вже знятих з обліку та реєстрації. До такого масового заходу уповноважений залучив архієпископа з метою уникнення масових скарг від населення та делегацій в обласні, республіканські та союзні інстанції [8,арк.33-34].

Закриття православних храмів у кінці 50 – х рр. до 1964 р. здійснювалось з прямим адміністративним тиском. Наприклад, із спогадів жителів с. Городок Рівненського району: «Всі ті роки наша Свято-Миколаївська церква діяла, проте після війни посередині села, поряд із храмом, совіти розмістили протитуберкульозну лікарню. І от саме це і стало «причиною» для того, щоб закрити церкву – мовляв, люди ходять повз інфекційну лікарню, тож це може призвести до масових захворювань. Місцеві власті вирішили використати приміщення храму для сільськогосподарського музею...влада вирішила діяти інакше. Зігнали чоловіків, які працювали фінагентами в районі, а також міліціонерів, посадили їх у машини і привезли в Городок. ...Одна з машин була крита, у ній привезли газозварювальний апарат, щоб позрізувати замки на дверях...Невідомо як, але люди дізнались про цю акцію і зустріли гостей вороже. Селяни почали кидати в машини все, що втрапило під руки...жінка похилого віку...ризикуючи своїм життям, вона лягла під колеса тієї машини і примусила водія зупинитись...не встала і бабуся, доки вони не забралися геть... А тим часом начальство розробило ще інший варіант: викликали по одному з членів церковної двадцятки та священика і змушували їх підписати документ, що ніби – то церкву закрили зі згоди парафіяльної двадцятки. Тут же діяли жорстоко – викликали в КДБ і всіляко залякували, особливо тих, у яких були

зв'язки з бандерівцями під час війни, або хтось із сім'ї був засуджений за антирадянську діяльність...Церкву таки закрили...Чергова у сільській раді тоді навіть не змогла зателефонувати на пошту, як було домовлено, коли зрозуміла, що люди які прийшли до сільради з головою сільради...задумали щось недобре...грабіжники відчинили і виносили церковне майно. Ця подія відбулась у 1961 році» [32,с.129-132].

У листі до ЦК КПУ у відділ пропаганди та агітації від Уповноваженого ради у справах РПЦ Г. Пінчука від 14 січня 1960 р. зазначено, що місцеві ради депутатів провели роботу по ліквідації «святих місць», зокрема в Дубнівському районі, с. Онишківці організовано літній табір для водоплаваючих птахів; в Здолбунівському районі, с.Гільча організовано кар'єр по добуванню каміння [41,арк.1-4].

У 1960 р. на Рівненщині був ліквідований Дерманський жіночий монастир, черниць якого перевели до Корецького монастиря. При ліквідації, все що мало музейну цінність було передано в Рівненській обласний музей, а саме рукописи, стародруки, рідкісні бібліографічні книги, старовинний живопис 17-18 ст., народні вишивки [8,арк.155].

В області знищували християнську символіку. В заяві селян Тесова, Острозького району, до Голови Ради Міністрів розповідається: «В 1943 році німецькими фашистами була спалена наша сільська церква, дзвони церковні вціліли, які були перенесені на кладовище, де вони були прилаштовані на станку на дворі. В ніч на 29 квітня 1964 року, через громадян нашого села... вкрали дзвони, погрузили на автомобіль, а куди відвезли невідомо» [10,арк. 188].

У 1960 р. в області було: 289 священиків, з них 22 в містах, 11 в смт, 256 у сільській місцевості; дияконів 31 чол., з них 7 у містах, 2 в смт, 22 в сільській місцевості [8,арк.2]. На початку 1965 р. за офіційними даними зареєстрованих служителів РПЦ було: 264 священика, 24 диякона, 65 псаломщиків [10,арк.18]. В кінці 1967р.: 237 священиків, 22 диякона, 53 псаломщика [15,арк.198,200]. У 1971 р. : 228 священиків, 21 диякон, 132 псаломщика [18,арк.10]. У 1978 р.: 208

священиків, 18 дияконів, 100 псаломщиків [23,арк.28]. Кількість священиків з кожним роком зменшувалась. Коли в 1965 р. їх кількість була 264 чол., то в 1972 р. – 226 чол. Поновлення інституту священства в області відбувалось не пропорційно відходу його поза штат. Наприклад, з 1965 по 1972 рр. було 16 рукопокладень, а зараховано поза штат 70 священиків [19,арк.16].

У 1977 р. зареєстровані 23 православні парафії не діяли протягом року і це явище уповноважений пояснює тим, що в області не вистачає священиків: на 286 парафій в області було 208 священиків. В річному обласному звіті благочинного за 1977 р. було зазначено, що серед зареєстрованих церков 31 церква не обслуговувалась та 47 тимчасово обслуговуються, тобто 1-2 рази в місяць [22,арк.3].

За офіційними даними станом на 1 січня 1971 р. віковий та освітній рівень зареєстрованих священиків РПЦ був: до 40 р. – 19 чол.; від 41-60 р. – 91 чол.; більше 60 р. – 118 чол. Світська освіта: вища – 7 чол.; середня – 57 чол.; початкова – 164 чол. Духовна освіта: вища – 21 чол.; середня – 105 чол.; початкова – 102. Три священики мали богословську ступінь магістра та чотири кандидата [18,арк.10]. У 1967 р. з Рівненської області навчались у Ленінградській духовній семінарії 6 студентів, у Московській семінарії 3 студента [152,арк.177-178]. Вже за період 1976-1977 рр. в духовні семінарії поступило 14 чоловік молоді з області (із Корецького району – 5 чол., Дубровицького – 4 чол, Острозького – 2 чол, Млинівського, Сарненського, Червоноармійського – по одному) [23,арк.4].

В березні 1960 р. Радою в справах РПЦ було представлено проект церковнопарафіальної реформи, згідно якої єпископи та парафіяльні священики позбавлялись багатьох своїх прав.

18 липня 1961 р. Архієрейським собором РПЦ були прийняті зміни до «Положення про управління Руською Православною церквою», що розмежовували обов'язки кліру та виконавчих органів. Священик відтепер керував лише духовним життям громади і звільнявся від участі у фінансовій та господарській діяльності, яку здійснювали виконавчі органи [3,с.19]. З метою

зменшення впливу духовенства на населення суворо слідкували за тим, щоб не проводились грошові збори з населення та благодійництво зі сторони духівництва [11,арк.9]. З кожним роком в період з 1959 р. до 1961 р. збільшувався розмір оподаткування духовенства, а в жовтні 1962 р. духовенство було переведено на тверді оклади і введено квитанційні книги, які контролювали обрядовість [3,с.14].

Рішення про переведення служителів релігійних культів на тверді оклади з огляду на особливості регіону, уповноважений Рівненської області проаналізував негативно, обґрунтувавши наступним чином: «ми мимовільно змушуємо кожне об'єднання укріпити склад 20-ки (можливо такої, що розпалась), так як це питання обов'язково повинно обговорюватись на зібранні членів 20-ки...узаконить та укріпить кожного служителя культу на одному місці на довгий небажаний для нас період часу, оскільки він зможе міцно «обрости» церковним активом потім важко буде зняти з реєстрації, при необхідності. Враховуючи, що здійснення віруючими релігійних потреб з кожним роком йде на спад, тому переведенням служителів культу на тверді грошові ставки, ми штовхаємо керівників релігійних об'єднань на примусові стягнення зборів і обкладень з віруючих, на користь релігійних об'єднань та їх служителів...ми покращуємо їх матеріальне становище, так як крім окладів, плата в натуральній формі, що надходить у церкву, буде передаватись також служителям, тому що релігійна громада займатись торгівлею продукцією не має права, а подохідний податок зі служителів культу буде зменшуватись» [12, арк.234-235].

Соціально – віковий стан двадцятки та хористів православних парафій області станом на 1 січня 1967 року був наступний. По соціальному стану: працівників – 611 чол., колгоспників – 2624 чол., службовців – 64 чол., пенсіонерів – 958 чол., домогосподарів – 351 чол. Всього 4608, в хорі 2689. За віком: до 30 р. – не було, від 30-40р. – 192 чол., від 40-60 р. – 1001 чол., від 60 років і старше – 3415 чол. Члени виконавчих органів та ревкомісій, яких в загальному по області було 1149 чол., за соціальним статусом поділялись:

працівники – 107 чол., колгоспники – 408 чол., службовці – 34 чол., пенсіонери – 449 чол., домогосподарі – 151 чол. Щодо вікового поділу, то до 30 р.- не було, від 30-40р. – 49 чол., від 40-60 р. – 212 чол., від 60 років і старше – 888 чол. [14,арк.8-9]. Тобто, очевидна відсутність молоді у структурних одиницях парафій області.

В 1968 р. у м. Березно хор Свято-Миколаївської церкви складався із 20 чоловік: 12 жінок та 8 чоловіків. Їх соціальний статус був різний. Серед них були колгоспниця, чоботар, домогосподарка, пенсіонери, продавці, прибиральниці, мостовики дорожнього відділу. Плату за служіння у церкві вони не отримували, проте у 1968 р. для всього хору для заохочення було виплачено 200 руб. [16,арк.5].

У міжконфесійних відносинах питання об'єднання громад, проведення спільних богослужінь схвалювалось владою, в разі якщо це сприяло скороченню релігійної сітки, проте не для активізації релігійного життя.

Показовим є випадок у с. Великі Сади Дубенського району. Настоятель РПЦ Максимчук Петро Ємельянович домовився з віруючим, лідером громади РЦ ЄХБ м. Дубно Бороденком Володимиром, про можливість відвідати православну церкву із хором. 13 листопада 1966 р., в неділю, зібравши 59 чол. віруючих РЦ ЄХБ з Дубенського, Рівненського, Здолбунівського районів та в тому числі хор із 18 чол, віруючі РЦ ЄХБ прибули в с. Великі Сади. Священик привітав гостей та продовжив проводити богослужіння разом. Як зазначає уповноважений «всі були обурені тим, що з благословення священика Максимчука група сектантів –відділенців не тільки опинилась у стінах РПЦ, проте і отримала свободу діяти в проведенні свого по суті молитовного зібрання...Коли сектантський хор почав співати баптиські псалми, староста церкви Андріюк Ф.П. вимагав священика припинити...проте священик Максимчук заявив, що він керує церквою і не дозволить нанести образу його гостям» [13,арк.237-238]. Крім того, уповноважений зробив висновок, що священик став надійним прикриттям для сектантів-відділенців та їх протизаконної діяльності. За даними КДБ, батько священика в минулому був

п'ятидесятником, проте після того, як син став священником, почав відвідувати православну церкву, а старший брат Максимчука та його дружина були активними п'ятидесятниками. Уповноважений продовжив «з канонічної точки зору він допустив групу і хор ЄХБ в приміщення церкви і ти самим взяв на себе відповідальність, яку міг дати тільки єпископ, так як з'єднання двох ворожих одна для одної релігій не підвладно настоятелю парафії» [13,арк.239]. Вже 17 листопада священник Максимчук давав свої пояснення у благочинного Макропольського Василя, який 18 листопада повідомив про випадок архієпископа Волинського та Рівненського, а 22 написав донесення уповноваженому.

Про даний інцидент КДБ надало довідку для уповноваженого вже 17 листопада, тобто значно раніше заяви двадцятки церкви та віруючих парафії, на яку посилався уповноважений, підписаної 37 віруючими та такої, що надійшла в апарат уповноваженого лише 2 грудня 1966 р.

Архієпископ Даміан дав відповідну оцінку цьому інциденту та своїм наказом від 9 грудня 1966 р. за грубе порушення церковних правил і громадянського законодавства священника відсторонили від настоятельства в парафії і заборонили брати участь в священослужінні. Указом цього ж числа благочинного Дубенського району, Макропольського Василя, за халатне ставлення до своїх обов'язків звільнили з посади Благочинного [13,арк.240].

У листі уповноваженого у справах релігій в області від 30. 11.1981 до Голови Ради в справах релігій УРСР було проаналізовано виконання на місцях вимог конструктивного положення про заборону розпалення ворожнечі і ненависті у зв'язку з релігійними віруваннями. У ньому повідомлялось наступне: «По нашим спостереженням в області серед віруючих зареєстрованих громад РПЦ, ЄХБ, АСД в основному не спостерігається ворожнечі і ненависті між конфесіями чи невіруючими громадянами...В православних церквах м. Рівне інколи можна зустріти туристів-католиків, що моляться. В селі Колоденка Рівненського району, наприклад, поряд з православною церквою знаходиться молитовний будинок ЄХБ і між віруючими з обох течій жодного разу не

виникали конфліктні ситуації. Такі приклади не одиничні» [38,арк.138]. З даного повідомлення можна зробити висновок, що релігія не було фактором в регіоні, що спричиняв конфліктні ситуації серед населення.

Місцеве православне населення, в разі відкритого свавільства над культовою спорудою або духівництвом, могло чинити опір законній місцевій владі, тим самим не даючи їй легітимності у сфері релігії. Наприклад, наслідки від виклику священика та виконавчого органу парафії до сільради у с. Курозвани Гощанського району по причині залучення дітей до церкви, їх причастя та сповіді, у присутності представника райвиконкому та народного судді, уповноважений області описує так: «В цю мить розійшлась чутка, що нібито до сільради викликає священика суддя, щоб судити його. Люди, значна частина яких була на підпитку і святкувала «пасху», кинулись до приміщення сільради...Через годину зібралось близько 500 чоловік населення. В цей час проїздом в колгоспі перебував голова виконкому районної Ради депутатів трудящих т. Чорнолоз С.О., який звернув увагу на натовп. Він запросив людей до клубу і запитав їх в чому справа. Присутні підняли галас і намагались накинутись на директора школи, якого звинувачували у всьому, вимагаючи надати йому слово. Директор в гомоні домагався довести, що ніхто не збирається судити священика, але він та виконавчий орган общини допускають в церкву учнів школи...При цих словах чулись вигуки: «Не школа, а ми будемо виховувати дітей, так як ми хочемо», «ми будемо самі водити дітей в церкву» [10,арк.129-130].

Крім того, віруючи писали заяви та скарги у вищі органи влади про відкриття знятих з реєстрації православних церков, їздили делегаціями до Києва та Москви. Наприклад, у 1966 р. громадянин Король Ф.Д із с. Витків Гощанського району був на особистому прийомі у Голови Президії Верховної Ради УРСР Коротченка Д.С., де віддав йому заяву про відкриття знятої в 1961 р. в селі церкви [13,арк.41]. Тільки за чотири дні березня 1966 р. до уповноваженого на особистий прийом приходили віруючі із різних районів з наступних питань: призначення священика із сіл Плоска, Хотин, Крупець,

Білобережжя, Мятин, Іванівка, Самостріли, Жадковка, Плоске, Яблунне, Кобрин, Бакорин, Понебель, Корнин, Стидень, Сарни; відкриття знятої з реєстрації церкви із сіл Конюшки, Перенятин, Витків, Дубровиця, Броники; ремонту церкви із сіл Жарків, Ромейкі; переобрання церковного старости або виконавчого органу. Таким чином, тільки за 4 прийомні дні на прийому обласного уповноваженого були 44 групи віруючих в кількості 101 чоловік [13,арк.54-55].

В деяких населених пунктах Рівненщини віруючі самовільно робили ремонти. Так, наприклад, в м. Березно у 1972 р. у храмі була зроблена вся внутрішня окраска храму масляними фарбами, відремонтований будинок для притч. В с. Бистричі на добровільні пожертвування прихожан церкву огородили залізною огорожею [20,арк.31]. Намагались самовільно провести ремонт культових приміщень у с. Копани Млинівського, с. Зносичі Сарненського, с. Михалківці Острозького, Глинне Рокитнівського районів [21,арк.1].

За даними уповноваженого загальний дохід релігійних громад РПЦ становив в 1962 р. – 445900 руб., 1963 р. – 706234 руб., 1964 р. – 722760 руб. Зниження доходів до 1963 р. у своєму звіті уповноважений пояснює тим, що фінансові звіти робили самі релігійні громади, тому за припущенням уповноваженого частина доходів приховувалась [10,арк.42]. З огляду на це, ріст прибутків у парафіях непокоїв місцеві органи влади. Незважаючи на скорочення православних парафій та священнослужителів в області, поступово з кожним роком загальні фінансові надходження до парафій збільшувались, про що свідчать звіти благочинних протоієреїв. Узагальнені дані по області відображені у таблиці.

Таблиця 1[28].

Рік	Всього поступило, руб.	В тому числі			
		Від виконання обрядів, руб.	Від продажу свічок руб.	Від продажу предметів культу, руб.	Добро вільні пожертвування, руб.

1966	714071,9	285651	345627,5	15618,42	166993,3
1967	888852,1	274120,6	386336,6	21895,24	206505,7
1968	973184,8	278835,5	417583,7	19197,66	229141,9
1969	1034636	313370,7	459600,3	27469,6	234195,3
1970	1078306	325436,5	483232,9	22220,76	247315,6
1971	1103072	299116	520628,8	23540,56	259784,3
1972	1166623	312808,4	577183,1	17150,7	259481,5
1973	1172373	308970,5	583434,7	16364,46	263603,2
1974	1162903	314352,9	584995,6	20356,05	243198,4
1975	1203300	296215,1	614151,2	63563,62	263552,8
1976	1197279	324201,6	615142,9	24229,22	233705,1
1977	1244399	315604,4	644505	22189,76	262099,6
1978	1302859	310904	694123,9	22394,15	247562,7
1979	1381009	312240,6	752510,6	78603,48	237545,8

В основному фінансові надходження були від продажу свічок та предметів культу, виконання релігійних обрядів та добровільних пожертвувань. Варто звернути увагу, що офіційні дані про фінансові прибутки від виконання обрядовості у парафіях свідчать, що вони незважаючи на деякі коливання, але поступово зростали. Це один із аргументів на користь того, що обрядовість незважаючи на атеїстичну та антирелігійну пропаганду залишалась досить високою серед населення.

Щодо фінансових витрат православних парафій в області, то вони збільшувались пропорційно прибуткам. Переважно витрати йшли на утримання служителів культу, хору, обслуговуючого персоналу, утримання виконавчих органів, ремонт та утримання молитовних приміщень, обов'язкові платежі (оподаткування, страхування), на купівлю культових речей, а також відрахування релігійному центру, у фонд Миру, організацію охорони пам'яток культури.

Протягом досліджуваного періоду найбільша кількість фінансових прибутків в області була у парафіях Рівненського, Дубенського, Здолбунівського, Корецького, Млинівського, Острозького, Гощанського районів.

Зростали фінансові прибутки парафій РПЦ загалом і у республіці. За даними Ради у справах релігійних культів в 1972 р. в каси РПЦ поступило 27 млн 967 тис. руб, а в 1976 р. – 30 млн, 568,1 тис. руб (або на 2 млн. 600,3 тис.

руб. більше), а в 1980 р. прибутки становили 36 млн. 872,5 тис. руб, що є більше проти 1976 р. на 6 млн. 304, 4 тис. руб. Основними джерелами доходів релігійних об'єднань РПЦ в УРСР станом на 1981 р. були: від реалізації предметів культу і релігійної літератури (62,6%); від виконання обрядів (19,5%); добровільних пожертвувань (17,8%) [36,арк.54]. Частка фінансових надходжень до парафій Рівненської області щодо загальних, наприклад, становила у 1972 р. – майже 4,2%. (1166623 руб.) від загальної суми 27967649 руб. а 1976 р. – 3,9% [34,арк.20-21].

Загальні показники обрядовості серед населення у Рівненській області щодо здійснення релігійних обрядів (хрещення, поховання, вінчання), відповідно до природного приросту населення та зареєстрованих шлюбів, очевидно, що поступово зменшувались (див. Таблиця 2). Варто зазначити, що це офіційні дані зареєстрованих обрядів, де не враховувалась кількість незареєстрованих обрядів. Крім того, варто враховувати наступні об'єктивні процеси, що відбувались в області, такі як зменшення народжуваності та збільшення смертності населення, негативна міграція населення області. Наприклад з 1959р. по 1970р. за межі області вибуло більше, ніж прибуло, на 38,6 тис. чол. Важливий чинник, що впливав на обрядовість була урбанізація. Так, у м. Рівне, станом на 1 січня 1962 р., кількість населення була 72,4 тис. чол., а станом на 1 січня 1981 р. – 179 тис. чол. [6,арк.34;24,арк.12]. Населення у містах для місцевої влади, в питанні контролю за зверненням релігійних обрядів, було значно доступнішим. Крім того, в містах ефективніше було проводити атеїстичну пропаганду та антирелігійну політику.

Таблиця 2 [29].

Роки	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1981
% охрещених в області відповідно до природного приросту	70,28	65,44	60,76	64,16	64,78	60,16	61,43	55,79	56,1	53,57	49,34	44,99	46,54	42,9	41,44	35,84	27,74
% релігійних поховань в області відповідно смертності населення	67,66	65,88	66,08	65,91	65,02	68,02	61,11	67,65	66,3	67,34	63,63	63,56	66,16	64,45	63,8	51,55	59,65
% вінчань в	23,8	18,44	17,29	16,41	17,16	15,25	15,68	15,08	14,23	14,57	13,78	12,96	12,72	11,27	10,77	10,02	9,47

області відповідно до zareestrovani x шлюбів																	
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Найбільша кількість релігійних обрядів в області, наприклад, в 1970 р. здійснювалась у: Корецькому районі (охрещено – 81,1%, похоронені – 92,13%, вінчань – 48,63%); Дубенському (охрещено – 70,9%, похоронені – 86,37%, вінчань – 22,54%); Острозькому (охрещено – 77,24%, похоронені – 85,13%, вінчань – 24,58%); Гощанському (охрещено – 58%, похоронені – 81,07%, вінчань – 25,78%). Враховуючи, що в загальному по області обрядовість становила: охрещено – 55,79%, похоронені – 67,65%; вінчань – 15,08%. Досить висока обрядовість у цьому ж році була і в Червоноармійському (Радивилівському), Млинівському, Костопільському, Здолбунівському районах [17,арк.27-52;25,арк.11].

У 1981р. найвища релігійна обрядовість по області, враховуючи загальні показники охрещених – 27,74%, похоронених – 59,65%, обвінчаних – 9,47%, була у: Корецькому районі (охрещено – 42,8%, похоронені – 89,35%, вінчань – 28,09%); Млинівському (охрещено – 34,49%, похоронені – 79,7%, вінчань – 11,66%); Острозький (охрещено – 40,57%, похоронені – 64,63%, вінчань – 14,7%); Сарненський (охрещено – 28,69%, похоронені – 45,54%, вінчань – 12,21%); Дубнівський (охрещено – 31,1%, похоронені – 74,04%, вінчань – 11,69%); Червоноармійському (охрещено – 31,75%, похоронені – 80,13%, вінчань – 5,65%); Костопільському (охрещено – 28,03%, похоронені – 73,62%, вінчань – 10,94%) [5,арк.33]. Офіційне проведення обрядів на той час суворо контролювалось владою. Контролювали як священнослужителів, так і населення, для яких участь в релігійному обряді могло викликати ряд неприємностей, наприклад, на роботі, навчанні.

1 квітня 1965 року уповноважений розіслав по всіх районах області нові форми обліку релігійних обрядів, з метою ознайомлення сільських виконкомів та голів комісій та груп сприяння по контролю за дотриманням законодавства про культи, завідуючих районними фінансовими відділами. З метою виявлення

осіб серед населення, які здійснювали релігійний обряд, у формах обліку здійснення хрещення, вінчання, поховання, було зазначено дані про вихованців та їх місце проживання, місце проживання тих, хто вінчались, дані та адреса замовника відспівування [10,арк.11-112].

22 грудня 1964 р. був виданий циркулярний лист патріарха Московського та Всієї Русі Олексія, направлено епископу Волинсько-Рівненської єпархії, що стосувався порядку проведення хрещення такого змісту: «як нам нерідко стає відомим, окремими священиками здійснюється таїнство хрещення без попереднього відповідного оформлення документів зі сторони виконавчих органів та церковних громад. В результаті цього, інколи мають місце випадки здійснення таїнства хрещення над неповнолітніми без згоди батьків, що суперечить як громадському обов'язку, так і церковним установам, оскільки в православній церкві таїнство хрещення здійснюється над дітьми по вірі їх батьків. Це інколи руйнує сімейний мир та породжує спокуси. Більше того, бувають випадки, коли духівництво здійснює це таїнство у своїх квартирах та інших місцях, а не в церкві, що не відповідає висоті і святості здійсненого таїнства та суперечить законодавству...Якщо ж після здійснення хрещення кимось із батьків будуть пред'являтися будь-які претензії до священиків, а вони діяли згідно вказаному вище порядку, то в такому випадку відповідальність на них не буде поширюватись» [10,арк.51].

Незважаючи на обмеження у проведенні релігійних обрядів, благочинний протоієрей Березнівського благочинства за 1972 р. так описує округ: «В релігійно-моральному відношенні Березнівський округ задовільний. Новонароджених дітей прихожани хрестять майже всіх. Також і хоронять своїх покійників за церковним обрядом. Тільки кількість шлюбів, що здійснюються в церкві, зменшилось порівняно з минулим роком. В час богослужіння відвідування храмів віруючими хороше, особливо у великі свята. Відвідують храми в більшості віруючі старшого віку. Діти шкільного віку церков майже не відвідують. У святкові та недільні дні у всіх заміщених парафіях богослужіння звершувалось в церквах завжди та своєчасно. Час богослужіння скорочувався

тільки у святкові дні, що співпадали з робочими у період збору врожаю» [20,арк.31].

На основі прийнятої постанови Ради Міністрів УРСР від 28 грудня 1979 р. «Про заходи по недопущенню незаконного вивезення культурних цінностей за межі СРСР» та Інструкції Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР «Про порядок обліку і зберігання культурних цінностей, що знаходяться в користуванні релігійними об'єднаннями» від 28 травня 1980 р., апарат уповноваженого та місцеві органи провели перевірку для покращення обліку та зберігання культового майна, яке мало матеріальну, культурну та історичну цінність, що знаходилося у використанні релігійних об'єднань. Внаслідок цього, проводилась перевірка наявності договорів про передачу молитовних приміщень і культового майна в користування релігійним громадам [40,арк.1]. В Рівненській області, наприклад, в результаті проведеної роботи виявлені і взяті під охорону держави 30 діючих і 11 знятих з реєстрації православних церков, 13 костелів, було оглянуте культове майно в 282 діючих і 96 знятих з реєстрації православних церков, в них виявлено 1109 культових предметів, що представляли музейну цінність, на 453 із них складені паспорти [40,арк.2]. Здавалось, на перший погляд, надаючи статус історичних та культурних цінностей для культових речей, влада піднімала суспільну значимість даних речей. Проте, з огляду на те, що внаслідок перевірки культові речі, що мали музейну цінність, були взяті на облік в музеях, це обмежувало можливості повноцінного володіння та користування цими речами зі сторони духовництва та громади. Крім того, кількість музейних цінностей, переданих із культових приміщень в музей, становила 1092, в тому числі із недіючих 160, що суттєво спустошило церкви Рівненщини [40,арк.36].

15 липня 1980 р. облвиконком прийняв рішення «Про використання в народногосподарських цілях культових приміщень, знятих з реєстрації релігійних громад», а 27 липня 1981 р. – рішення «Про використання в народно-господарчих цілях культових приміщень знятих з реєстрації релігійних об'єднань» [7,арк.143;39,арк. 206].

У листі уповноваженого області у Раду в справах релігій при РМ СРСР про використання культових приміщень знятих з реєстрації релігійних громад РПЦ станом на 1 грудня 1981 р. зазначалось, що в Рівненській області за роки радянської влади припинили діяльність 140 православних релігійних громад. На той час залишалось 90 колишніх культових приміщень, що використовувались наступним чином: 6 – музеї; 5 – будинки громадської панасиди; 1 – гуртожиток; 30 – різні склади; 22 аварійні приміщення; 26 – переобладнувались під різні цілі. Крім того, зазначалось, що в 1980 р. 8 приміщень знесені як аварійні згідно рішення Ради по справах релігій, вивезене майно із 22 закритих церков і передано діючим громадам за відповідними актами [39,арк.206]. В 1981 р. було розібрано 13 приміщень та вивезено майно з передачею в діючі церкви із 9 церков. У 1980-81 рр. були переобладнані під інші цілі 7 культових приміщень. Станом на кінець 1981 р. 26 приміщень планувалось переобладнати під: музеї – 11, Будинки трауру – 4, спортзали – 2, склади – 8. Дану роботу з освоєння культових приміщень планувалось завершити у 1982 р. [39,арк.206-209]. Проте, справа у цьому напрямку затягнулась ще не на один рік. Про розбіжності між бажаними планами щодо освоєння або знесення знятих з реєстрації культових приміщень свідчать, наприклад, вже дані за 1981р. Так, в Рівненській області планувалось освоїти 25 колишніх культових приміщень, з них 18 за 9 місяців цього ж року. Реально же за 9 місяців було освоєно 4 приміщення. Щодо знесення храмів, то із 9 запланованих, за 9 місяців 1981 р. було розібрано 8 [35,арк.11]. Це такі православні храми сіл Залишани Дубровицького району, Карпилівка Радивилівського району, Підгайці, Межиріччя, Млинівського району та ін. Невиконання планів із освоєнням приміщень пояснювалось тим, що необхідні були чималі ресурси на їх переобладнання.

У листі облвиконкому до Ради у справах релігій від 5 листопада 1985 р. вказувалось, що в період з 1980 р. до жовтня 1985 р. в області 30 приміщень було переобладнано та освоєно й 32 розібрано як аварійних [7,арк.143]. Станом на кінець 1985 р. лишилось 23 неосвоєних колишніх культових приміщень.

Крім того, 10 з них були внесені в реєстр пам'ятників архітектури. Незадовільно велась робота по освоєнню приміщень в Рівненському, Червоноармійському, Млинівському, Корецькому, Рокитнівському районах [7,арк.142].

На кінець 1985 р. Рада у справах релігій при РМ УРСР зазначила, що в області повільно виконується доручення РМ УРСР з питання освоєння або знесення колишніх культових споруд, яких на той час в області було 28 (за даними Ради) [7,арк.134]. Незадоволення Ради з цього приводу обумовлювалось тим, що в умовах посиленої зарубіжної антирадянської пропаганди та у зв'язку наближенням 1000-ліття хрещення Русі, пусті та неосвоєні культові приміщення могли бути приводом до релігійних спекуляцій та підбурюючих дій. [7,арк.137]. Крім того, була пряма вказівка Ради на те, щоб після ретельної підготовки в місячний строк розібратись з кожним культовим приміщенням та прийняти конкретні заходи щодо їх швидкого освоєння або знесення [7,арк.139].

Для того, щоб розібрати культове приміщення формально потрібно було оформити наступні документи. Перш за все, це акт огляду приміщення технічної комісії, у якому давалась характеристика будівлі. В основному ці акти були схожі за змістом. Наприклад, технічний акт щодо РПЦ у с. Борятин Радивилівського району від 19 червня 1980 р., в якому зазначалось: «Приміщення церкви більше 60% зношення, капітальному ремонту не підлягає. Приміщення церкви підлягає знесенню у зв'язку з тим, що більша частина основних конструкцій прийшла у негідність» [37,арк.244]. По друге, давався висновок виконкомом районної ради в обласну раду з проханням підтримати знесення культового приміщення як аварійного і такого, що не підлягало відновленню. Представлення схожого змісту від обласної Ради народних депутатів надходило у Ради у справах релігій при РМ СРСР та при УРСР. До пакету документів долучався висновок уповноваженого у справах релігій в області, в якому знову зазначалось прохання прийняти рішення про розібрання приміщення. Наприклад, висновок щодо с. Борятин був наступного змісту: «...

Церква знята з реєстрації в 1962 р., як така, що припинила свою діяльність. Віруючі, що залишились, відвідують церкву в с. Добривода за 1-1,5 км. Приміщення планувалось переобладнати під школу, проте для цього потрібні були значні кошти і цього не було зроблено....Майно було передане в діючу церкву с. Добривода... Заяв про поновлення діяльності чи ремонту не поступало» [37,арк.241]. Рада у справах релігій при РМ УРСР схвалювала пропозицію про знесення приміщення на своєму засіданні і надсилала своє рішення до Ради у справах релігій при СРСР. На основі цих документів приймалось остаточне рішення – дозвіл про знесення Ради у справах релігій при РМ СРСР [37,арк.241-244].

Коли вся документація була оформлена, на практиці, це виглядало, наприклад, таким чином. На Великдень, у 1979 р. в с. Зносичі Сарненського району місцевою владою була розібрана православну церкву. Як пише В.Рожко: «До храму Божого автами, тракторами поспішали комуністичні герої з Сарн. Два наймогутніші трактори «Кіровці» стали під церквою, яку обкрутили сталевими линвами, позачіплювали гаками і взялися її шматувати. Всіх жителів села вигнано на колгоспну працю на віддалені поля, а учнів зачинено в школі. Аварійність церкви була така загрожуючи, що рвалися линви і їх треба було замінювати новими, аж поки нарешті не почали падати стіни і бані й трошити залишки церковного майна, з якого все найцінніше заздалегідь повивозили комуністичні вандали. Всі скарги вірних села Зносичі залишились без відповіді, а вандали-комуністи не були покарані, а й премійовані» [30,с.251-252].

Таким чином, незважаючи на політику закриття та знищення православних храмів, скорочення кількості священнослужителів, атеїстичної пропаганди серед населення, православна церква у регіоні продовжувала відігравати важливу роль у суспільному житті населення, знаходила підтримку у віруючих, про що свідчить досить висока обрядовість, фінансові прибутки парафій, протести населення проти антирелігійної діяльності місцевих чиновників.

Список використаних джерел

1. Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ ст. Історико-правовий аналіз: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. — Ужгород, 2006. — 36 с.
2. Бондарчук П.М. Релігійність населення України у 40-80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін: Монографія. — К.: Інститут історії України, 2009. — 381 с.
3. Бондарчук П.М., Даниленко В.М., Крупина В.О., Кубальський О.Н. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин: Монографія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 210 с.
4. Борщевич В. Т. Волинський пом'яник – Рівне, 2004. — 408 с.
5. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). — Ф. 45. — Оп. 1. — Спр. 826.
6. ДАРО. — Ф. р-204. — Оп. 8. — Спр. 1744.
7. Там само. — Спр 2017
8. ДАРО. — Ф. р-204. — Оп. 11. — Спр. 426.
9. Там само. — Спр. 427.
10. Там само. — Спр. 568.
11. Там само. — Спр. 569.
12. ДАРО. — Ф. р-204. — Оп. 12. — Спр. 123.
13. Там само. — Спр. 142.
14. Там само. — Спр. 144.
15. Там само. — Спр. 152.
16. Там само. — Спр. 165.
17. Там само. — Спр. 180.
18. Там само. — Спр. 183.
19. Там само. — Спр. 199.
20. Там само. — Спр. 203.
21. Там само. — Спр. 264.
22. Там само. — Спр. 274.
23. Там само. — Спр. 275.

24. ДАРО. – Ф. р-454. – Оп. 3. – Спр. 611.
25. Там само. – Спр. 928.
26. Моренчук А.А. Релігійні процеси в Україні в 1953-1964 роках (на матеріалах західних областей): Дис...канд.іст.наук: 09.00.11 / Нац. ун-т «Острозька академія». – Острог, 227 с.
27. Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940-початок 1990-х років: Монографія. – Полтава: АСМІ, 2005. – 631 с.
28. Підраховано за фондами Державного архіву Рівненської області. – ф-204. – Оп. 12. – Спр. 297, 281, 226, 234, 223, 202, 191, 184, 177, 167, 157, 148, 147.
29. Підраховано за фондами Державного архіву Рівненської області. – Ф. р-204. – Оп. – 11. – Спр. 568, 566; Ф. 454. – Оп. 3. Спр. 673, 716, 771, 824, 857, 894, 928, 1013, 1057, 1129, 1164, 1205; Ф. р-204. – Оп. 12. – Спр. 156, 155, 165, 177, 180, 190, 200, 209, 222, 233, 239, 243, 263, 279; Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 826.
30. Рожко В. Відродження Української Православної церкви на Волині (1917-2006 рр.): [іст.- краєзн. нарис]. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. – 400 с.
31. Рожко В. Нарис історії Української Православної Церкви на Волині (870-2000): [іст.- краєзн. нарис]. – Луцьк: Медіа, 2001. – 672 с.
32. Столярець М.П. Як репресували Церкву / Із криниці печалі: збірник спогадів та документів. Серія книг «Реабіліовані історією». – Випуск 2. – Рівне: Азалія, 1995. – С.129-132.
33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4648. – Оп. 6. – Спр 8.
34. Там само. – Спр. 132.
35. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 7. – Спр. 160.
36. Там само. – Спр. 162..
37. Там само. – Спр. 173.
38. Там само. – Спр. 182.
39. Там само. – Спр. 193.
40. Там само. – Спр. 195.

41. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 5205.

42. Яремчук С.С. Православна церква на Буковині у 1944-1991 рр. (державно-церковні взаємини): автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01. — Черкаси, 2006. — 20 с.

Загребельная Л.В. Православие на Ровенщине в 60-х – середина 80-х гг. XX ст.

Освещена история православной церкви в регионе. Показано политику местной власти по отношению к православной церкви. Проанализировано социально-демографический статус священнослужителей, финансово-хозяйственную деятельность православного прихода, межконфессиональные связи, историю храмов. Кроме того, исследовано религиозную обрядность населения, а также формы протеста в защиту православной церкви.

Ключевые слова: Ровенщина, религия, РПЦ, духовенство, обрядность, храм, антирелигиозная политика, уполномоченный области по делам религии.

Zahrebelna, L.V. Orthodoxy in Rivne region, 60's - middle of 80's of the 20th century.

In the article it is revealed the history of the Orthodox Church in a region. It is shown the policy of local power concerning the Orthodox Church. It is also analyzed the social and demographic status of priests, financial and economic activity of Orthodox parishes, interdenominational ties, and history of temples. In addition, it is studied the religious ritualism of population, as well as the forms of remonstrance expressed in order to protect the Orthodox Church.

Key words: Rivne region, religion, ROC (Russian Orthodox Church), clergy, ritualism, temple, antireligious policy, the Representative of the Region on Religious Affairs.